

АМОРАЛЬНІ ВЧИНКИ І ВИТІВКИ УЧНІВ ПРОГІМНАЗІЙ, ГІМНАЗІЙ ТА РЕАЛЬНИХ УЧИЛИЩ КИЇВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ: ОСОБЛИВОСТІ І НАСЛІДКИ

Ю. М. Шемета

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

shemeta_113@meta.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0698-8374>

Ключові слова: Київський навчальний округ, учні, гімназія, прогімназія, реальне училище, аморальна поведінка, витівки, покарання.

На підставі аналізу архівних документів розглянуто, систематизовано та охарактеризовано випадки поведінки учнів гімназій, прогімназій та реальних училищ Київського навчального округу, що мають відношення до аморальних вчинків та витівок як частини учнівського повсякдення. З'ясовано, що найтипівіші приклади такої поведінки можна умовно розділити на дисциплінарно-етичні порушення (найбільше), непристойні витівки, крадіжки, випивку, лайку, куріння, гру в карти, вчинки, пов'язані з порушенням тогочасних уявлень про припустимі для учнів середньої школи розваги і зовнішній вигляд, а також розпуста. Визначено, що ставлення навчальних закладів до таких витівок була, зазвичай, жорсткою, і передбачала зниження оцінки за поведінку або виключення з навчального закладу.

IMMORAL ACTS AND ANTICS OF STUDENTS OF PROGYMNASIUMS, GYMNASIUMS AND TECHNICAL SCHOOLS OF KYIV EDUCATIONAL DISTRICT: PARTICULARITIES AND CONSEQUENCES

Yu. Shemeta

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Key words: Kyiv Educational District, students and pupils, gymnasium, progymnasium, technical school, immoral acts, antics, punishment.

Behavior cases of students of gymnasiums, progymnasiums and real schools of Kyiv School District, related to immoral acts and antics as a part of students' everyday life, are systematized and characterized based on analysis of archival documents.

It is proved that the most common examples of such violations and antics is a number of acts that can be divided into the following categories: disciplinary and ethical violations, obscene antics, theft, drinking, swearing or using obscene words, smoking, playing cards, deeds related to violation of the concepts of those times about acceptability of entertainment and appearance for high school students, debauchery. Most of the data concerns disciplinary and ethical violations (extortion etc.) as well as theft. Some part of the deeds and violations had a material component (theft), protest component or component related to problems of adolescent growth (swearing, drinking, smoking, etc.), another parts - ethical component (lynching, relationships with the opposite sex). It is pointed out that such violations and antics occurred relatively often. The author assumes that the reasons of such behavior could be not only the child's growing up, but also the teachers' not always tolerant attitude towards students and excessive regulation of student life. The article shows that such violations and deeds are less frequently mentioned in case of girls, and that not all of them were relevant for them, although some of girls cases also took place. It was clarified that consequences of such incidents were a variety of punishments, including arrest on school premises, solitary confinement, reduced grades for behavior or expulsion from school with a possibility to enter another one and plan a future career, or without it, which puts and end to a career. Despite the measures and punishments such cases were recorded throughout the whole duration of the Kyiv Educational District.

Питання учнівської дисципліни, загальноприйнятих вимог та правил були і залишаються важливими з огляду на навчальний процес та позанавчальний простір учнів. Не втрачають актуальності деякі проблеми, що поставали перед уч-

нівською молоддю попередніх століть: частина з них перекочувала до сучасності, проте методи боротьби змінилися, що є наслідком як врахування їхньої малої дієвості так і зміни освітньої парадигми. Що саме турбувало учні і вчителів XIX – поча-

тку ХХ ст., які вчинки вважалися неприпустимими, як з ними боролися, і чи можна залучати їхній досвід до сучасної практики, чи він залишатиметься ілюстрацією до історії освіти минулого – усе це заслуговує на увагу сучасників.

Найпоширенішими і найзвичнішими порушеннями дисципліни і проблемами можна вважати погану поведінку в класі і неготовність до навчання. Проте, на нашу думку, особливий інтерес становлять позанавчальні порушення, пов'язані з неморальними вчинками або поведінкою (з сучасної учням точки зору), а також витівки, що мають відношення до властивих молоді прагнень познайомитися з життям в усій його повноті. Відповідно, метою є з'ясування форм та розгляд прикладів аморальної поведінки та порушень, пов'язаних із розвагами для дорослих, учнів гімназій, прогімназій та реальних училищ Київського навчального округу на підставі розгляду архівних документів з точки зору учнівського повсякдення, а не суто проявів девіантної поведінки; завданнями – з'ясувати найтипівші приклади такої поведінки і порушень, обставини і перебіг, реакцію на них та наслідки для порушників. Поза розглядом залишаються образи релігійних, національних почуттів та участь в акціях, що мали політичне забарвлення.

Подібна проблематика стала частиною низки досліджень, що стосувалися як загальної характеристики гімназійного навчання або навчальних закладів¹, так і праць, що характеризували історію окремих із них², і відповідно, у них приділялася увага питанням, пов'язаним, переважно, із окремими випадками дисциплінарних порушень. Наявні також роботи, що досліджують стосунки вчителів із учнями і учнівське повсякдення³, відповідно, приділяючи увагу поведінковим інцидентам⁴. Певну кількість інформації

можна отримати зі спогадів сучасників⁵. Проте більшість їх висвітлює стосунки учитель/учень/школа, менше акцентуючи уваги на нетипових прикладах порушень дисципліни чи вчинках, тому може бути цікавим і доцільним розгляд саме їх.

Часи змінювалися, але ставлення до деяких речей залишалося майже незмінним. Тому, наприклад, те, що встановлювалося в якості обов'язків і заборон правилами для учнів 1 і 2 київських гімназій у 1862 рр., можна поширити і на попередні, і на подальші часи. З них ми можемо дізнатися, що вважалося порушенням дисципліни та злочинами проти прийнятих тоді норм моралі; вони ж пропонували уникати вчинків, що правилами не враховувалися, але засуджувалися⁶, або таких, що можуть виявитися несумісними з честю гарно вихованих дітей⁷. До таких, вочевидь, можна було віднести усе згадане у «Правилах про провини і покарання для учнів» М. І. Пирогова⁸ та низку інших.

Учень мав носити форму в навчальний і позанавчальний час, не допускати в одязі надмірної пристрасності до моди, стверджували «Правила для учнів гімназій і прогімназій» 1874 р.⁹ Окреме місце займали обмеження, які можна визначити як обмеження спілкування та розваг: кондитерські, трактири, маскаради, бали можна було відвідувати або в супроводі батьків, або з дозволу гімназійного начальства. Заборонялося відвідувати заклади, відвідини яких керівництво навчального закладу вважало небезпечним. Заборони спілкування з особами протилежної статі немає, проте подібні – особисті – стосунки серед учнівської молоді не схвалювалися. Були такі, що стосувалися турботи про моральне, фізичне і фінансове здоров'я учнів: їм не дозволялося вживати лайливі слова, спиртні напої, грати в карти, курити тютюн, мати зброю, шкідливі і небезпечні речовини, продавати, купувати і закладати речі, влатити у борги, влаштовувати лотереї, самовільно вершити суд над товаришами. Крадіжки чи обмовлення, вочевидь, підпадали під категорію тих, що засуджувалися.

Передбачалися заборони й покарання різного ступеню важкості за подібні вчинки, але вони не завжди спрацьовували, що призводило до появи різноманітних ситуацій, які вимагали ак-

¹ Михалевич І. Каменецкая гимназия : Исторические записки о пятидесятилетии ее существования (1833-1883). Каменец-Подольский : [Б. изд-ва], 1883. 120 с.

² Марчук О. О. Організація навчально-виховного процесу в Острозькій чоловічій гімназії на початку ХХ ст. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. 2016. Вип. 1. С. 73-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prog_2016_1_12 (дата звернення: 27.05.2020).

³ Пилипенко В. В. Повсякдення життя українських гімназистів у 30-50-х роках ХІХ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2019. Вип. 71. С. 183-188. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/28323/1/Pylypenko.pdf> (дата звернення: 27.05.2020).

⁴ Самойленко О. В., Коваленко М. В. Проблеми виховання в гімназіях України ХІХ – початку ХХ ст. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2013. № 2. С. 216-221. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2013_2_40 (дата звернення: 28.05.2020).

⁵ Стороженко М. З мого життя. Київ : Либідь, 2005. 427 с.

⁶ ДАКО (Державний архів Київської області), ф. 347, оп. 1, спр. 1294, арк. 14-16.

⁷ Правила для учеников гимназий и прогимназий ведомства Министерства народного просвещения. Казань : В университетской типографии, 1874. С. 8.

⁸ Пирогов Н. И. Правила о проступках и наказаниях для учеников. *Журнал для воспитания*. 1859. № 11. С. [130].

⁹ Правила для учеников гимназий и прогимназий ведомства Министерства народного просвещения. Казань : В университетской типографии, 1874. С. 11.

тивного втручання батьків, педагогів, іноді – поліції, а в окремих випадках закінчувалися трагічно.

Дисциплінарно-етичні порушення: Гласний суд товаришів за окремі вчинки передбачалися «Правилами» Пирогова, причому педагоги вважали, що він вимагав їхнього направлення і втручання. Натомість самовільний суд сприймався як неподобство. Учня 4-го класу Чернігівської гімназії Шихуцького за те, що він пожалівся на інших гімназистів після конфлікту і дещо додав про них з-поза гімназійного життя, зв'язали, закрили рота ганчіркою, роздягнули і висікли різками 14 товаришів по навчальному закладу (1861 р.). Усі були старшими за нього. Найбільше збурення викликала заява Шихуцького про те, що його головний ворог, шестикласник Василь Зорич, проживаючи у пансіоні при гімназії, мав зв'язок зі служницею пансіону. Директор не зміг добитися правди і наказав учням помиритися, а на прохання делегації старшокласників щодо товариського суду відповів відмовою, оскільки історія могла вплинути на репутацію закладу. І тоді учні здійснили «суд» самі. Педрада гімназії, розглядаючи подію, вирішила, що Шихуцький теж винен, наказала йому не перебільшувати власних образ і бути чемним із товаришами. Попечитель округу Пирогов розпорядився покарати карцером усіх. Загалом, маємо приклад цькування старшими учнями молодшого і байдужість до цього викладачів (може, і не зовсім байдужість, адже серед учасників розправи були родичі інспектора гімназії), неприйнятну з точки зору гімназійної дисципліни поведінку зі служницею (були якісь зустрічі та поцілунки), небажання гімназії втручатися у скандал ціною морального здоров'я одного з учнів¹. Які висновки могли зробити обидві сторони конфлікту? Діяти так, як діяли по відношенню до них дорослі, й нести усе життя в собі і вносити в життя інших хто злобу, а хто – відчуття того, що зумів наполягти на своєму.

Негативне ставлення викликали спроби учнів влаштувати таємні об'єднання будь-якого наповнення, оскільки у тому вбачали не лише політику, але й власний недогляд – раз утворюються товариства, значить, забагато вільного часу мають учні і недостатньо уваги їм приділено. При тому варто пам'ятати, що чоловіки загалом схильні до різного роду таємних і не дуже об'єднань, особливо, якщо в їхніх рамках практикувати заборонені речі. Шестеро учнів Немирівської гімназії заснували товариство на чолі з отаманом Миколою Янушевим. Метою його було завжди мати гроші і вести офіцерський спосіб

життя. Кожен учасник мав цілувати ікону в якості присяги вірності; порушнику загрожувала смерть. Мабуть, дивним можна вважати те, що інші учні, судячи з імен та прізвищ, були поляками або українцями, а їхнім керівником – росіянин, і це у 1862 р. Товариство могло би бути політичним, натомість виявилось побутовим і ганебним: його учасники закладали власний одяг, крали і закладали шуби або шинелі товаришів, пускаючи отримані кошти на тютюн і театр. Майже усіх було виключено з гімназії, дехто повернувся, а винним попечитель О. П. Ніколаї визнав таки недогляд з боку навчального закладу².

Під час обшуку помешкань учнів Лубенської гімназії у 1884 р. у шестикласника Костянтина Ніколаєвського серед багатьох цікавих речей, наприклад, лайливого вірша на честь одного з учителів, було знайдено проект бенкету на масниці, а також список учасників товариства, яким він давав гроші, і у яких їх отримували. Рішенням педради Ніколаєвського витурили з гімназії³.

Гроші можна було знайти і в інший спосіб: у молодших або слабших. Двоє учнів 1-ї Київської гімназії у 1861 р. вимагали у другокласника Миколи Тихонова гроші. Не отримавши їх, затягнули хлопця до туалету і почали погрожувати насиллям; врятувало Тихонова те, що його крик почув наглядач пансіону. Винуватців виключили з гімназії, причому виявилось згодом, що таким чином вони тероризували багатьох⁴. У 1891 р. 3-класник 1 Київської гімназії Олександр Михайловський, незаконнонароджений сирота, вирішив зреалізувати події, про які вичитав в одній з книжок. Він написав записку власнику бакалійної лавки з вимогою принести у певне місце 65 руб., інакше бакалійнику загрожувала смерть. На прохання опікуна, київського чиновника, кримінальної справи проти гімназиста так і не почали⁵.

Непристойні витівки: У 1884 р. учень Олександрівського Кременчуцького реального училища Мейлах Смородинський з'їв половину бублика, а іншу приставив до брук, вихилясував перед однокласниками, коментуючи подібність бублика до однієї з частин свого тіла. Це коштувало йому гарної оцінки з поведінки і навчання в училищі⁶.

Шестикласник Златопільської гімназії Коган на одному з уроків розстібнув брюки і почав робити «непристойні рухи». Щось подібне, як видно, траплялося час від часу, і можна дошукатися у цьому якогось підтексту, але, можливо,

¹ ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ), ф. 707, оп. 27, спр. 13, арк. 20-24 зв.

² ЦДІАК України, ф. 707, оп. 28, спр. 49, арк. 13-17

³ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 6463, арк. 149-150.

⁴ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 27, спр. 13, арк. 28-29 зв.

⁵ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 143, спр. 16, арк. 38-39.

⁶ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 6364, арк. 175.

це було бажання підлітка здійснити недозволене. І полатати тим плани батьків на майбутнє: 1896 р. Когана було виключено з гімназії, що, правда, за проханням батька, тобто, з можливістю вступу до іншого закладу. При тому директор не втримався, щоб не прокоментувати поведінку колишнього учня хоча би попечителю: зухвалий, нахабний, крутий і брехун¹.

Крадіжки: До порушень, що знаходилися на межі дисциплінарних і кримінальних, можна віднести доволі часті крадіжки речей у товаришів чи сторонніх осіб. 11-річний учень 2-ї Київської гімназії Олександр Виноградов і 12-річний Віктор Домбров на початку 1860 р. декілька разів крали книжки і зошити у товаришів, вимінюючи їх на іграшки або інші речі, за що обидва були покарані різками, а Виноградов залишив гімназію².

Найчастіше крався одяг чи книжки. Але траплялися солодоші – покарання різками у 1861 р. отримав учень 3-го класу Полтавської губернської гімназії Певинський за вкрадені в кондитерській, до якої, власне, було заборонено заходити взагалі, цукерки³.

Окремі вчинки могли бути викликані протестом проти того, що батьки примушували дітей вчитися, до чого вони не мали схильності. Син колишнього кріпака Іван Ткаленко настільки не хотів перебувати у гімназії, що примус з боку батька нічого не дав: він утік, перед тим вкравши шубу одного з товаришів (1862). Порушуючи усі можливі правила, позичав гроші і купував продукти у місцевих торговців, прикриваючися іменем батька, до якого, зрештою, його і відправили, виключивши з гімназії⁴.

1871 р. з полтавської гімназії відрахували Сильвестра Юхимця за самовільний від'їзд з міста і крадіжку книжок у молодших учнів, що, правда, перед тим він відзначився тим, що двічі намагався підпалити клас⁵.

Різки з часом замінилися на виключення з гімназії: саме так вирішила вчинити педрада 2 Київської гімназії у 1891 р. з одним із братів Тичинських, Аполлоном, який украв годинник – він був позбавлений права вступу до інших закладів Києва. Натомість його брат Віктор, який відмовився дати проти нього свідчення, був виключений із правом вступу⁶.

Лайка: Напевно, можна вважати аморальним вживання лайливих слів, таких звичних зараз у середовищі учнів. Відомості, що доходять до нас

із минулого, рідко уточнюють, що малося на увазі під подібними словами: до них іноді могли потрапляти «дурень» чи «нездара». Але, мабуть, знали вони й інші, от тільки реагувало на них оточення різкіше. Цілком ймовірно, що не були вони тоді частиною щоденної побутової культури.

«Мерзенними словами» користувалися учні місцевих навчальних закладів і до утворення округу: у церкві обзивав молодших учнів Євграф Ашкевич з Ніжинської гімназії, у 1828 р., приєднався у цьому до нього його товариш Трофим Бардаков⁷.

Учень Київського реального училища Євген Лошечев у 1888 р. понаписував на аркушиках паперу фрази «аморального і брудного змісту», підписуючи їх іменами товаришів – щоб відвести підозри від себе і навести їх на них⁸. Ці, а також інші вчинки стали причиною того, що учня звільнили. Згадуваний уже Коган писав анонімні лайливі листи вчителям (1896 р.)⁹.

Лайка могла траплятися на стінах у відхожих місцях, рівно як інші прояви протестної чи аморальної поведінки¹⁰.

Випивка: Порівняно звичним порушенням з боку учнів можна вважати вживання спиртних напоїв, хоча їхня кількість, ймовірно, поступалася крадіжкам чи грубошам. За п'ятику за проханням брата у 1831 р. було покарано різками Євграфа Ашкевича з Ніжинської гімназії¹¹, хоча було за що, на думку керівництва закладу, й окрім випивки; різноманітними порушеннями вказані герої відзначалися і надалі.

Випити учні примудрялися навіть під час арешту: в кімнаті інспектора, в очікуванні рішення щодо їхньої долі після побиття підопічного їм учня, горілкою повечеряли троє братів Ляшенків (1838 р.)¹². 1881 р. шестикласники Київського реального училища під час великої перерви вирішили відсвяткувати іменини одного з них (Шигаріна) у відхожому місці з допомогою пляшки горілки, принесеної іменинником. Гімназійне розслідування з'ясувало, що пляшок було 3 чи навіть 4 на близько 20 учнів. Інші учні поставилися до події з жахом, просили цього не робити і навіть спромоглися вирвати одну пляшку і викинути її до люку¹³. Усіх винних покарано доганами, карцером і зниженням оцінки за поведінку. Під гарячу руку трапився учень, якого у день події в гімназії взагалі не було – йому

¹ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 147, спр. 13, арк. 72-73.

² ЦДІАК України, ф. 707, оп. 28, спр. 49, арк. 38 зв.; 40 зв.

³ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 27, спр. 13, арк. 45.

⁴ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 28, спр. 49, арк. 4-5.

⁵ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 37, спр. 5, арк. 28-29.

⁶ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 143, спр. 16, арк. 51.

⁷ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 47, арк. 6.

⁸ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 6763, арк. 22 зв.

⁹ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 147, спр. 13, арк. 72-73.

¹⁰ ДАКО, ф. 347, оп. 1, спр. 236, арк. 1.

¹¹ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 47, арк. 1-12 зв.

¹² ДАКО, ф. 347, оп. 1, спр. 236, арк. 7 зв.

¹³ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 6444, арк. 113; 171-174.

знизили оцінку за поведінку, але коли з'ясувалося, що він не винен, оцінку повернули і навіть звільнили від сплати за навчання за точне півріччя.

Немирівський анонім у 1900 р. у скарзі почителю на порядки в місцевих чоловічій гімназії і жіночій прогімназії стверджував, що учні, які проживали на квартирах у вчителів, з їхньої ж ласки пили горілку та вина¹.

Тютюн: Неодноразово порушував правила учнем 2-ї Київської гімназії Павлом Галкіним, який приводив до себе товаришів покурити і пограти в карти на гроші², завершилися для нього виключенням у 1842 р. Проте тут спрацював накопичувальний чинник. Тому що гімназиста Мечислава Шпінка, який курих, і якого зловили на гарячому, у 1913 р. було покарано лише арештом у класі на певну кількість годин (4)³.

Взагалі, цигарка була постійним супутником гімназиста, і, так само, як зараз, куріння відбувалося нишком, у таємних місцях, досить часто завершувалися карцером⁴ або арештом у школі.

Гра у карти: учні Ліцею князя Безбородька, Семен Єзучевський і вже згадувані Євграф Ашкевич, Петро Тарасов і Трохим Бардаков відзначилися низкою гріхів та пороків, серед яких гра в карти, куріння трубки і блукання нічним містом у простому одязі. «Неприпустимою» поведінкою вони вславилися з гімназійних часів ліцею – з 1828 р. і по 1833 р., коли їх було «видалено» на підставі положення з правил для 1 Київської гімназії, в яких зазначалося, що чотириразове порушення без каяття є достатньою підставою для виключення⁵. Грою у карти зловживав, як зазначалося вище, П. Галкін. Взагалі, гра у карти була звичною частиною життя мешканців імперії, проте у повідомленнях про порушення учнями дисципліни зустрічається рідше, ніж інші гріхи.

Розваги, особисте життя і мода: усе перераховане, окрім дозволених розваг, які відвідувалися з батьками або затверджувалися керівництвом начального закладу, вважалося порушенням.

Вимоги до поведінки дівчат також були суворими, відповідно, такий вчинок п'ятикласниці Марії Бурої та Людмили Павловської, як катання з візничим під час ярмарки в екіпажі, гра на гармонійці і співання пісень у публічному місці 1886 р., на думку керівництва Олександрівської Лубенської жіночої гімназії, свідчило про їхню

невихованість. Оскільки вони могли погано вплинути на інших, їх звільнили зі зниженням оцінки за поведінку (що вважалося дуже поганим для учня і його подальшої кар'єри)⁶.

На деякі вчинки, які ставали гласними, навчальні заклади реагували принципово – не допомагали ані репутація учня, ані соціальний статус батьків. Гімназистка Чернігівської жіночої гімназії Олександра Раєвська у 1887 р. відвідала театр з матір'ю, проте її зачіска не відповідала вимогам правил. Відмінниці знизили оцінку за поведінку і заборонили бувати у театрі до кінця року. Проблема полягала у тому, що на дитячий вечір у театрі гімназисткам було наказано з'явитися у формі й гладко зачесаними. Декілька гімназисток, серед яких була й Олександра, з'явилися зачесаними «по моді, тобто розпатланими», і всі були покарані, адже це погано впливало на репутацію усіх сторін. Не допомогло те, що дівчина була з мамою; потрібно було розкаятися перед керівницею гімназії, чого вона не зробила⁷.

Невідомий скаржник на Немирівську гімназію у 1896 р. повідомляв, що місцеві учні, беручи приклад з надміру веселого життя вчителів, замість вчитися, постійно перебувають у костелі, розглядаючи панянок, потім гуляють з ними по вулицях і вечорами відвідують танці, бали та святкування. Участь у подібних розвагах була пов'язана з грошовими витратами, і для того, щоб їх задовольнити, необхідно було продавати речі, одяг і підручники (це твердження гімназійне керівництво спростовувало)⁸. Попри неабезсумнівність повідомлень, що містяться в анонімках, не варто відкидати можливості того, що щось із цього могло траплятися.

Івана Терпиловського, п'ятикласника Гайсинської гімназії, у 1913 р. за відвідини кінематографа покарали 2-годинним арештом у класі, причому зазначалося, що в той день учням взагалі не дозволялося відвідувати жодних закладів⁹.

За прогулянку в саду Гайсина з гімназисткою місцевої прогімназії гімназист Волк у 1913 р. отримав арешт у приміщенні навчального закладу, щоправда, нетривалий – усього на 2 години; те саме за такий самий вчинок – гімназист Шкоц у 1914 р.¹⁰. Особливого зауваження заслуговувало те, що прогулювався він не лише з гімназисткою, але й з ціпком, що можна було вважати франтівством і намаганням дотримуватися моди.

¹ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 147, спр. 21, арк. 4.

² ДАКО, ф. 347, оп. 1, спр. 524, арк. 7-11.

³ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 165, спр. 20, арк. 94-95.

⁴ Правила для учеников гимназий и прогимназий ведомства Министерства народного просвещения. Казань : В университетской типографии, 1874. С. 126.

⁵ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 47, арк. 1-12 зв.

⁶ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 6364, арк. 269.

⁷ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 6798, арк. 39-43.

⁸ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 147, спр. 21, арк. 4.

⁹ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 165, спр. 20, арк. 94-95.

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 165, спр. 20, арк. 94-95; спр. 26, арк. 16-16 зв.

Будь-які вуличні розваги, до речі, керівництво гімназій вважало властивими молоді з «простого класу»¹.

Розпуста: Стосунки з особами протилежної статі існували завжди, причому інтенсивність таких зв'язків з часом лише збільшувалася через розширення комунікативних можливостей.

Педрада Вінницької гімназії у 1838 р. виключила з неї другокласника Адольфа Обрембського через те, що зі святкування Різдва той повернувся з венеричною хворобою. Причини виключення у попечителя не викликали жодних заперечень і питань². Наявність цілої низки проблем, в тому числі, венерична хвороба семикласника Цезарія Стржалковського призвела його до самогубства у 1859 р., причому напередодні його бачили у будинку розпусти³. 1872 р. звільнено з 1-ї Київської гімназії через розпусту і отриману внаслідок цього венеричну хворобу, підтверджену лікарем, п'ятикласника Володимира Леснобродського⁴.

Анонімна скарга попечителю округу на гімназистів та гімназисток лубенських гімназій у 1900 р. стверджувала, що вони зустрічалися посеред ночі в лісі за містом, цвинтарному гаї та інших місцях. Шестикласницю Риндовську звинувачували у тому, що вона мала венеричне захворювання і заразила ним кількох гімназистів, але перевірка це питання обійшла мовчанкою, охарактеризувавши лише її здібності як учениці і вказавши, що довідку від лікаря вона має, і що ходять чутки про неблагопристойність всієї її родини. Нагляд за гімназистами, стверджував директор А. Крутков, постійний, в тому числі, над тими, хто гуляв на цвинтарях. Щодо того, що один із гімназистів – Сокальський – мав від служниці дитину, директор мусив визнати існування чуток, проте справа залагодилася тим, що покоївка не висловила до учня претензій⁵.

Загалом, серед прикладів неморальної поведінки та витівок, а також порушень, пов'язаних із розвагами чи способом життя, найчастішими, на нашу думку, є низка вчинків, які умовно можна розділити на: дисциплінарно-етичні порушення, непристойні витівки, крадіжки, випивка, лайка, куріння, гра у карти, вчинки, пов'язані з порушенням тогочасних уявлень про припустимі для учнів середньої школи розваги і зовнішній вигляд, розпуста. Найбільше відомостей стосується дисциплінарно-етичних порушень (вимагання грошей тощо) і крадіжок. Частина вчинків і порушень мала матеріальну (крадіжка), протестну або пов'язану з проблемами підліткового

зростання складову (лайка, випивка, куріння тощо), інша частина – етичну (самосуд, недозволені стосунки з особами протилежною статтю).

Порушення та вчинки проти загальноприйнятих правил чи уявлень є частиною дорослішання дитини і проявом її ставлення до них. Іноді важко схарактеризувати вчинок: чи було це від нестачі грошей, чи від бажання принести у буденне життя емоцій. Одним із чинників протестаної поведінки могло стати ставлення до учнів з боку вчителів і надмірна регламентація життя.

Учні час від часу грали в карти, курили, вживали спиртні напої, відвідували театри, бали, зустрічалися з особами протилежної статі, а також робили речі, які можна було трактувати як злочин проти моралі з точки зору тодішнього погляду на події чи їхній вік. Документи містять менше відомостей про такі вчинки серед учениць жіночих гімназій чи прогімназій, ймовірно, не всі вони мали місце. Наслідками ставали розгляд їх на засіданнях педагогічних рад, повідомлення попечителю округу, прийняття і затвердження рішень щодо арешту в шкільному приміщенні, карцеру, зниження оцінки за поведінку або виключення з навчального закладу з можливістю вступити до іншого і планувати кар'єру, або з неможливістю, що ставило на ній хрест. Попри вживання заходів і покарання подібні випадки і витівки продовжували фіксуватися упродовж всього періоду існування округу.

Можна зауважити, що до кінця XIX – початку XX ст. збільшалося відомостей про розпусне чи особисте життя гімназистів у порівнянні з серединою XIX ст., натомість, раніше заборонішими вважалися дії, пов'язані з такими елементами дорослого життя, як карти, випивка або протест проти вчителів. Не треба забувати також, що з часом, зі збільшенням кількості навчальних закладів, розпорошенням уваги педагогів, зміною соціального складу учнів і дедалі більшою їхньою залученістю до політичних акцій протестні акценти зміщуються у цей бік, але це тема окремого дослідження.

¹ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 165, спр. 20, арк. 95 зв.

² ЦДІАК України, ф. 707, оп. 4, спр. 47, арк. 3.

³ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 25, спр. 153, арк. 12.

⁴ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 38, спр. 21, арк. 6.

⁵ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 151, спр. 24, арк. 18-20.

References

- Mikhalevich, I. (1883). *Kamenet's Gymnasium: Historical Notes on the Fiftieth Anniversary (1833-1883)*. Kamenets-Podol'skiy : [B. izd-va]. [In Russian].
- Marchuk, O. O. (2016). Organization of the educational process in the Ostroh men's gymnasium in the early 20th century. *Psykhologo-pedahohichni osnovy humanizatsiyi navchal'no-vykhovnoho protsesu v shkoli ta VNZ*, 1, 73-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppog_2016_1_12. [In Ukrainian].
- Pylypenko, V. V. (2019). The everyday life of Ukrainian students of high schools in the 30-50s of the XIX century. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Pedahohichni nauky: realiyi ta perspektyvy*, 71, 462-495. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/28323/1/Pylypenko.pdf>. [In Ukrainian].
- Samoylenko, O. V., Kovalenko, M. V. (2013). Problems of education in gymnasiums of Ukraine in the XIX – early XX centuries. *Naukovi zapysky Nizhyn's'koho derzhavnoho universytetu im. M. Hoholya. Psykhologo-pedahohichni nauky*. 2, 216-221. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2013_2_40 [In Ukrainian].
- Storozhenko, M. (2005). *From my life*. Kyiv : Lybid', 2005. [In Ukrainian].
- State Archive of Kyiv Oblast, fund 347 (Directorate of public schools of the Kiev province, Kiev), archival inventory 1, file. 1294.
- The Rules for high school students gymnasium and progymnasium of the department of the Ministry of Education*. Kazan' : V universyetskoy tipohrafi, 1874.
- Pirohov, N. I. (1859). Punishment of pupils for violations of the rules of conduct. *Zhurnal dlya vospitaniya*, 11. S. [130]. [In Russian].
- Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 707 (Kyiv Educational District), archival inventory 27, file. 13.
- Ibidem, archival inventory 28, file. 49.
- Ibidem, archival inventory 87, file. 6463
- Ibidem, archival inventory 143, file. 16.
- Ibidem, archival inventory 87, file. 6364.
- Ibidem, archival inventory 147, file. 13.
- State Archive of Kyiv Oblast, fund 347, archival inventory 1, file 1070.
- Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 707, archival inventory 28, file. 49.
- Ibidem, archival inventory 37, file. 5.
- Ibidem, archival inventory 87, file. 47.
- Ibidem, archival inventory 87, file. 6763.
- State Archive of Kyiv Oblast, fund 347, archival inventory 1, file 236.
- Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 707, archival inventory 87, file. 6444.
- Ibidem, archival inventory 147, file. 21.
- State Archive of Kyiv Oblast, fund 347, archival inventory 1, file 524.
- Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 707, archival inventory 165, file. 20.
- Ibidem, archival inventory 87, file. 6798.
- Ibidem, archival inventory 165, file. 26.
- Ibidem, archival inventory 4, file. 47.
- Ibidem, archival inventory 25, file. 153.
- Ibidem, archival inventory 38, file. 21.
- Ibidem, archival inventory 151, file. 24.

Received 06 June 2020

Accepted 26 June 2020